

telepeket sorolja fel, nem szerepel.⁹ Ennek a telepnek, valamint a jövőben feltárandó más székelyföldi bronzkori telepek rétegződési időrendjének a megállapítása mérvadó lenne a háromszéki bronzkori műveltség időrendi kialakulása kérdésében.

SZÉKELY ZOLTÁN

György deák, XVIII. századi kolozsvári könyvkötő. Már HERPEI JÁNOS a XVIII. századi kolozsvári könyvkötőkről szóló egyik közleményében egy DEBRETZENI GYÖRGY DEÁK néven emlegetett compactorra, azaz könyvkötőre vonatkozó, 1736–1738-ból való adatokat idéz [EM. 1942. 478]. Ugyanő ennek személyét megkülönbözteti egy ugyane tájt Kolozsvárt dolgozó hasonló nevű typographus személyétől.

Ez időtájban azonban nemesak ezekről a kolozsvári nyomdász György deákra vonatkozó adatokról tudunk. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában többek között van egy olyan számadáskönyv is, amely egy másik, kolozsvári György deákra vonatkozó adatot őrzött meg. E számadáskönyv — KELEMEN LAJOS szíves felvilágosítása szerint — a korában jelentős kolozsvári unitárius könyvnyomdász, KMITA JÁNOS lengyel származású feleségéé, a WILHELM CHRISTERLIÉ volt. A XVII. század végétől a következő század végéig terjedő bejegyzések közül természetesen csak a XVIII. század elejiek egy része származhatik tőle (ezek között vannak lengyel nyelvűek is), a többiek valószínűleg a nyomda későbbi tulajdonosaitól vagy vezetőitől valók. E bejegyzések közül idézem a 86b levélről egy személyében ismeretlen beírótól származó következő sorokat: *A(m)lo 1741. 16. Marty | György Déák(na)k Compactor | nak attam hitelb(en) 2. hetig | 21. Colloquiumot ad 14. fl. 2 „, 94 | 28. Marty attam ismet | 7. Colloquiumot ad 14 „ — „, 98 | 8. Benitzkit ad 12 — „ — 96.* — E bejegyzés szerint tehát az ismeretlen bejegyző egy *Colloquium* címkezdetű kiadványt és alighanem BENICZKY PÉTER Magyar rhithmusok című munkájának valamelyik kolozsvári kiadását, esetleg éppen az 1729-ben megjelentet, adta részben hitelbe György deák könyvkötőnek. Ez a könyvkötő is nagy valószínűséggel azonos lehet a HERPEI említette Debretzeni Györggyel. Ha ez így van, akkor ebből nyilvánvaló, hogy ez a könyvkötő, aki neve után ítélve Debrecenből került ide, még az 1740-es évek elején is itt dolgozott, tehát nemesak futóvándor, vándorlegény volt, hanem meg is állapodott Kolozsvárt. György deák könyvkötőmester Debrecenből való származásának megállapítása azért érdekes, mert Debrecennek valóban országos híru könyvkötő-művessége volt. Minthogy pedig a debreceni könyvkötő-céh remekdarabjait a céh-intézkedés értelmében a debreceni református kollégium nagykönyvtárának kellett megőrzés végett átadni, ott olyan páratlan értékű magyar könyvkötés-gyűjtemény keletkezett, melyhez fogható — tudomásom szerint — egyetlen városnak sincs. Ha majd egyszer e gyűjtemény teljes feldolgozása elkészül és előkerülnek erdélyi könyvtárainkból a régen híres kolozsvári könyvkötőműhelyekben készült kötések is, talán kimutathatók azok a hatások, amelyek az erdélyi könyvkötő-művészetet Debrecen részéről érték. Addig csak egy-egy olyan név, mint a György vagy Debretzeni György deáké vagy egy-egy ma Erdélyben őrzött remekbe készült könyvkötés sejtet meg velünk bizonyos összefüggéseket Kolozsvár és Debrecen könyvkötő művészete között.

Arnyir, Dércser. A címszöbeli két helynév közül az első a szolnokdobozkai Szék 1696-ból ismert helynevei között szerepel [SzolnDobMon. VI, 423]. Magam ezt összetett helynévnek tartom az *al+nyir* köznevünk összetételének.

⁹ I. h. 340. l. 15. sz. térkép.

A keleti magyar nyelvterület történeti helynévadatai között a nagyon gyakori *Alszeg* mellett ugyanis ismerünk *Alerdő*, *Alhegy*, *Aljáró*, *Almező*, *Alrét* és *Altíz* helynévalakot is, tehát egy **Alnyír* helynévösszetétel egészen megszokott képződmény volna. Az *Arnyír* alak előtagjában végbement $l > r$ változás a második tag végmagánhangzójának hatására a rokonhelyi képződésű folyékony hangok (l, r) egyszerű cseréjével magyarázható.

Ugyanígy alakulásnak tartom a címszóban második helyen álló helynevet is. Erre a marostordamegyei Mezőmadarásról ismert helynévre vonatkozólag a következő történeti adatokat sorolhatom fel: 1747: „A *Dércser* oldalban“ (szántó) [ENMLt. Gr. Bánffy Nemz. lt.]. 1756: „A Tontul a' *Deltsel* oldalán“ (ua.) [A marosi ref. egyházmegye lt.]. 1781: „A *Délsen* oldalán“¹ (ua.) [ENMLt. Br. Henter lt.]. E három adat közül a legelsőben olvashatót tartom az eredeti helynévalakhoz legközelebb állónak. T. i. magam e helynév eredeti formájául a **Délceser* alakot tekintem. Ebből éppen úgy az (l, r) folyékony hangok egyszerű cseréjével lett *Dércser*, mint az **Alnyír*-ből az *Arnyír* vagy az *Alsóága* helynévből az *Arsága* [vö. ez utóbbira nézve EM. 1945. 112]. A *dél* köznévvvel összetett helynév-alakulás ugyan meglehetősen ritka (*Délkút*, *Délszeg*), de egészen szabályos alakulás. — Ami aztán a *Dércser*, *Deltsel* és *Délsen* alakváltoztatát illeti, ezeket a már átalakított és szokatlanságában értelmetlenné vált *Dércser* további elalaktalanodásának tartom. Ez utóbbi helynévalakot t. i. már sem a népsem a hallás után író forrásszerkesztő nem érthette és így kerülhetett be a forrásba e két értelmetlennek tetsző alak. Ezek közül a *Deltsel* bátrán *Délsel*-nek is olvasható; ebben az esetben a folyékony $l : r$ hang cseréjéről, csak hogy éppen ellenkező irányú, előreható hasonítás révén keletkezett cseréjéről van szó.

Antartígy. 1803-ban a szolnokdobokai Kozárváron említenek egy ilyen nevű erdőt. E helynevet alighanem román szájról jegyezhették le; első magyar alakja alig két évtizeddel előbből, 1781-ből így maradt ránk: „az *Antal Tölgye*“ (erdő) [A dési ref. egyházmegye lt.]. 1831-ben is említenek egy *Antal tölgye* nevű erdőt [Ref. egyházközség lt.]. Az *Antaltölgy(e)* alakból az *Antartígy* a folyékony hangok (l, r) felcserélésével és $ö : i$ hanghelyettesítéssel román szájon keletkezhett, habár ez esetben inkább $ö : e$ vagy esetleg $ö : \ddot{a}$ hanghelyettesítést várhatnánk.¹

Ugyane község múlt századi helynévanyagából ezeket az adatokat ismerem: 1869: „az *Antalvölgy*“ (erdő), 1886: „Az *Antal völgy* alatt“ (kaszáló) [uc.]. Valószínűnek tartom, hogy ez az *Antalvölgy* helynév csak az előbbi *Antaltölgy(e)* helynévből alakulhatott akkor, mikor a folytonos erdőirtás során a kérdésben forgó terület erdejét is kiirtották, s így új szemléleti alaplól indulva ki, az eredeti alakot is megváltoztatták.

Bányabükk. Ennek a Kolozsvár és Torda közötti útvonalon fekvő, ma terdaaranyosmegyei községnek nevét KNEIENZA ISTVÁN nyilván csak azért értelmezhetette a *bánya* és *bükk* (~ *bikk*) szó összetételeként [Magyarok és románok. I. köt.: A Magy. Tört. Int. Évk. 1943. 284], mert a helységnévnek legelőször *Banabyk* alakban előforduló név-változatából indult ki, és nem vette tekintetbe a vele közel egykorú, az első középkori említés után jó ideig kizárólagos, más magyarázatra utaló alakokat. A szerintem helyes magyarázathoz szükséges középkori adatokat itt sorolom fel: 1297, 1441: *Banabyk*. 1441: *Banibyk*. 1332–37, 1358, 1362, 1377, 1391, 1414 körül, 1453, 1495, 1503, 1521:

¹ Pl. *bölcső* ~ *belcieu*, *szókés* ~ *seikeci*, *ütköző* ~ *ütcăziău die zar*, *vőfély* ~ *veifii* [Márton Gyula. A rumén nyelv atlasz első három kötetének magyar eredetű anyaga: Az ETI. Évkönyve 1940–41. 127 kk. és kny.].

Banabyky. 1339, 1350, 1382/1407, 1439, 1461: *Banabiky*. 1428: *Bánabyke*. 1465, 1521: *Banyabyky*. 1416: *Magyar Banabyke, Olah Banabyke*. 1432: *Magyar-banyabiki* et *Volachbanabiki*. 1446: *Magyarbanabyky*. 1500: *Magyarbanabyky* et *Olahbanabyky*. 1504: *Magyar et Olah Banabyki*. 1523: *Magyarbanyabyky, Olahbanyabyky* [CSÁNKI V, 331–2]. Még később, a fejedelemség korának elejéről, 1589 tájáról is *Banyabikj* alakot ismerünk [JAKÓ ZSIGMOND, Erd. Tört. Adatok V/2. 55]. — Ezekből az adatokból a következő megállapításokra juthatunk: 1. Az előtag 1432-ig kizárólag *Bana-*, sőt még azután is leggyakrabban ilyen alakú. Ez olvasható *Bána-* és *Bánya-*nak is. 2. Az utótag az első említést és még két adatot kivéve *bike* ~ *biki*-nek olvasandó, tehát birtokszemélyragos alak. 3. A kétségtelenül csak *Bánya*-nak olvasható alak először későn, 1432-ben jelentkezik. Éppen ezért már a személyragos forma miatt is valószínűnek tartom, hogy a helységnév előtagja az első települő vagy egyáltalában a település birtoklástörténetében valamiképpen jelentős *Bána* nevű személyre utal, s így e községnév nem a *bánya* köz-, hanem a *Bána* személynévvvel alakult. Ez a személynév a végső eredményében mongol eredetű *bán*, egyik kihalt jelentésében 'dominus' jelentésű köznevünknek -a kicsinyítőképzős származéka, olyan tehát, mint a *Balázs*-ból a *Balassa*¹. *Bána* nevű személyt először 1228-ban éppen Erdélyben hallunk emlegetni abban az oklevélben, amelyben II. Endre a felesége, Gertrud megölésében részesnek tartott Simon bántól elvett Gyeke és Széplak körüli birtokokat a Losonci Bánffyak egyik ősenek, Dénes fia Dénes tárnokmesternek adományozza. Az adományozás folyamánaképpen tartott határjárásban említik kétszer is *Bána* olv. *Bána* nevét [Bánffy Okl. I, 3–7]. De találkozunk e személynévvvel a magyar nyelvterület más pontjain is. Így például mindjárt 1248-ban a vasmegyei várjobbágyok között is egy „*Bána* de Gely“ szerepel [ÁrpÚjOkm. VII, 270. — A többi adatra nézve l. még az EtSz. I, 268 és azt ott idézett helyeket].

Amíg a *Bána* személynév a használatból ki nem vészett, megtartotta *n*-es alakját, de kivesztével meguyílt a lehetőség arra, hogy népetimológiával a *Bánabik(k)i* ~ *Bánabik(k)e* helységnév előtagja, nyilván a *bánya* köznévre való tekintettel, *ny*-es alakká váljék (Alighanem elősegítette ezt a változást a XV. század elején itt is feltűnő románság jelenléte is). Az utótag *bike* ~ *biki* alakjából csak az újabb korban fejlődhetett a személyrag nélküli és ajakhangúsodással keletkezett *bükk*-ös változat. Az első így olvasható adatot 1646 tájáról idézhetem: *Magyar Bánababwk* [OL. Kolozsmonostori konv. 26. Urbarium], de 1715-ben is írják még *Banyabik* alakban [Uo.]. A személyragosnak olvasható írott alak középkori szívós élete feltétlenül eredetileg birtokos összetételű személynévi helynévre utal.

Úgy vélem egyébként, hogy esetleg már CSÁNKI DEZSŐ is gondolhatott valami ilyenféle eredeztetésre, mikor az itt vizsgált községnévre vonatkozó adatok elé óvatosan a *Bán(y)abik(i)* címszót írta.

Csikszó, Csukszo, Tyikszeo. A szolnokdobokai Vasasszentiván történeti helynevei között 1757-ből egy *Tyikszeo*, 1864-ből egy *Csikszó* alakút látok [SzolnDobMon. VII, 72]. A marostordamegyei Mezőpanit egyik 1678-i összeírásának 1773-ból való másolatában meg többek között ezt olvasom: „A *Csukszo Farkában*“ (sz.) [ENMLt. Gr. Toldalagi lt. Paniti conscr.]. Ugyanennek a mezőpaniti forrásnak más helyén nemcsak ezt a helynevet olvasom

¹ A nagyon gyakori *Bán* személyn- és helynévnek a *Bána* alakon kívül még a következő kicsinyítőképzős származékait ismerjük: *Bánd(i)* ~ *Bánd(u)*, *Bánk*, *Bánkó*, *Bánkos(?)*, *Bánus* ~ *Bános*, *Bánsa*, *Bánca(?)* [L. részben az EtSz. I, 268].

Tyükszo alakváltozatban, de ugyanilyen előtagú összetételeket is látok [*Tyükszobeli erdő*, *Tyükszófő* (~ *fű*), *Tyükszó-oldal*, *Tyükszópada(ja)*, *Tyükszótető*]. A mezőpaniti *Csükszo* ~ *Tyükszo* alakpár útmutatása alapján a vasasszentiváni *Csükszó* előzményeül is a *Tyükszeo* tekinthető. Minthogy innen 1326-ból valóban egy *Tyukzouberke* nevű erdőt ismerünk,¹ nyilvánvaló, hogy ennek előtagja lehetett a későbbi két helynév eredetibb alakja. Ez a *Tyükszónak* olvasandó helynév *tyúk* (~ *tyik* ~ *tik*) és kihalt *ászó* köznevünk összetételéből alakult olyanformán, mint a régebbi *Nyáraszó, *Berekaszó*, *Boraszó*, *Nagyaszó*, *Száraszó*, *Szikaszó* helynévből a mai *Nyáraszó*, *Berekszó*, *Borszó*, *Nagyszó*, *Szárszó*, *Szikszó* és társai [MNY. VIII, 391, EM. 1945. 117–8].

A *Tyükszó* ~ *Tyükszó* < *Tyükszó ~ *Tyikaszó változás tehát kétségtelenül magyar szájon a második nyílt szótagban lévő rövid magánhangzó kiesésével keletkezett. Az 1757-i vasasszentiváni *Tyükszeo* alakot azonban már egy román szájon átalakult *Tükseu-féle helynév hallás utáni durva átírásának tartom. Ennek tekinteném az 1864-ből ismert *Csükszót* is, ha nem gondolkodtatna meg az, hogy VASS ILONA éppen ezen a területen, az ide közeleső Szépkényerűszentmárton magyar népryelvében a *ty* > *cs* változás következő érdekes példát figyelte meg: *boroscsán* (< *borostyán*), *fergeccsü* (< *fergettü*), *kárcsos* (< *kártjos* 'faedény'), *sikoccsu*, (< *sikottyu*), *csukház* (< *tyúkház*), *gacsa* (< *gatya*) [Magyar Népryelv III (1941), 401 kk.]. Valószínűnek kell tehát tartanom, hogy az 1757-i *Tyükszeo* és az 1864-i *Csükszó* kezdőhangja között ugyanolyan lehet a viszony, mint az előbb felsorolt köznevi példák *ty*-s és *cs*-s alakjai között. Lehet azonban az is, hogy az értelmetlenül vált helynév kezdőhangjában minden ilyen hangtörvényszerű változás nélkül hangserével keletkezett a másodlagos, *cs*-s alak.

Élő erdő, élő föld, élő ok. Közelebből az *előerdő* értelmezésekor [EM. 1945. 262–3] sajnálatosan elkerülték figyelmemet azok az okleveles adatok, amelyek TAGÁNYI KÁROLY hatalmas kiadványában, a Magyar Erdészeti Oklevéltárban található. Itt egyebek mellett nemcsak hogy az enyémnél egy háromnegyed századdal régebbi, 1569-ből való adat is olvasható,² hanem ezen kívül még három olyan XVII. századi, mely a tölem idézett, akkor régiségre nézve elsőnek tartott adatot korban megelőzi [L. i. h. I, 176, 302–3, 323, 325]. Minthogy ezek az adatok az ungmegyei Csicsér (1569), a sárosmegyei Kiskörösfő (1610), a borsodmegyei Diósgyőr (1613) és a gömörkishonti Pelsőc (1615) határára vonatkozó okleveles anyagból kerültek elő, a tölem már idézett fejtegetéseimben felsorolt erdélyi és a TAGÁNYI forrásában található aranyoszéki adatokkal (1640, 1733) együtt jó bizonyíték arra, hogy az erdőközösség intézményével egyidőben Erdélyen kívül legalább is a Felvidék és Kárpátalja említett pontjain nemesak az erdők közös használatának szokása, hanem maga az azonos nyelvi megjelölés is élt.³

¹ SzolnDobMon. VII, 129. — Nyilván ugyanezt az adatot közli ugyanez a munka előbb (72. l.) *Tyükszóberke* (*Tyukzouberke*) alakban. Az első természetesen értelmezéses átírásnak, a ()-ben lévő a forrás pontatlan idézéséből keletkezett alaknak tekintendő.

² „*Élő erdőnek* hadtuk — mondja az ungmegyei Csicsér erdőrendtartó-sának 11. pontja — az Orsuját és a Nyirest és a Felsőerdőt, de úgy, hogy az tölgyfáját az *élő erdő*ből is ne legyen szabad senkinek Kapossá hordani, hanem magok szükségére“ [i. h. I, 176].

³ A közös erdőlélésre még egy újabb adatot is olvastam egy 1772-ből való vallatásban [L. a Gergely Bélával együtt kiadott dobokai völgyi helynévanyagban: Az Erd. Tud. Int. Évkönyve. 1944. 351 és kny. 15]. — Az aranyoszéki adatokat l. Tagányi, i. m. II, 440 kk., 675.

De természetesen nemcsak az erdőt *élték* őseink, hanem más gazdasági területeket is. Háromszékből két olyan XVI. századi okleveles adatot is ismerünk, amely *élföld*ről beszél [1581. BARABÁS SAMU, Székely Oklevéltár 319–1583. Cs. BOGÁTS DÉNES, Háromszéki Oklevél-szójegyzék: ETF. 163. sz. 31]. Mindkét adat esetében a falu közösen használt földjéről van szó. Egy 1804-ből Kápolnás- és Szentegyházasoláhfalu (Udvarhely m.) erdeinek állapotjáról szóló jelentésben meg a két falu tanácsa „*élő okukra szolgáló szabad közönséges erdők*” pusztításáról, erőszakos foglalásáról emlékezik meg, holt az kívánnák, hogy erdeik fái a helységbeli lakosok „*élő okára szolgáljanak, földje pedig, vagyis erdeink alja a barmaink közlegeltetésére maradjon*” [Tagányi, i. m., II, 858–9]. Ez az *élő ok* kifejezés a forrás más részében olyan sokszínű jelentést kap, hogy értelmezése egyáltalában nem könnyű.

Kíváncsiak lehetünk, hogy a magyar nyelvterületnek valamelyik pontján ismeretes-e még az *élő erdő*,¹ *élő föld*, sőt esetleg az *élő ok* kifejezés is, vagy pedig a földközösség ősi formáinak eltűntével ezek is kivesztek a népi szókincséből.

Haparnyak. A szolnokdobokai Szászszombor 1754-ből való helynevei között olvassuk a címszóbeli alakot [SzolnDobMon. VII, 167]. Ugyanabban a kiadványban 1864-ből ezeket az adatokat látom: „*Hoportak*, ol. *Hopirtyok*, kaszálló” [i. h. 168]. E két utóbbi adat közül az első a magyar, a második a román népnyelvből lejegyzett alak.

A címszóbeli helynév helyes magyarázatahoz előbb a későbbi alakok megvilágítására van szükségünk. Ehhez hozzásegít BAKÓ ELEMÉRnek egyik nemrégiben megjelent nagyon meggyőző fejtegetése [Egy magyar szócsalád: hopp, hopores, hömpölyög, hederít: MNnyv. IV (1942), 51 kk.] BAKÓ ugyanis kimutatta, hogy a régiségből és a bukovinai meg a moldvai magyar népnyelvből ismert *hop* ~ *hopp* 'apró földescmó, bucka, domb' köznévknek egyebek mellett *-r+-cs* és *-r+t~ty* képzős származékai is vannak (*hopores*, *hoport* ~ *hoporty*). E származékok közül kétségtelenül a *hoport*-nak *-k* többes jellel ellátott alakját őrizte meg a fennebbi magyar *Hoporták* és a *hoporty* ugyanilyen jeles formáját a román *Hopirtyok*; ez utóbbi alak esetében azonban vagy már a magyarban vagy a románban a magánhangzó-állományban elhasználatos kapcsolatos hangváltozás történt. Úgy látszik tehát, hogy a marostordai Magyarpéterlaka, Nyárádszentmárton, Szabéd és Vadad határából ismert *Hoportyok* helynévalakból [vö. Nyr. II, 332, 382, 428, XLVI, 246]² kikövetkeztethető *hoporty* köznévk mellett az erdélyi népnyelvben lehetett *hopirty* változat is. Éppen ezért nem tartom valószínűnek azt, hogy a *Hoportyok* esetében nem többes jellel ellátott alakról, hanem egy *hoportyok* köznévről volna szó [vö. erre nézve HEFTY GYULA ANDOR, Nyr. XI, 211 és BAKÓ, i. h. 64]. A *hoporty* és nem a *hoportyok* alak mellett tunúskodik a háromszéki Oltszemről idézhető *Hoportyástartomány*a helynévként is,³ mert ennek elő-

¹ Megjegyzendő, hogy az *élő erdőtől* meg kell különböztetnünk az *eleven erdőt*. A kettő közti különbségre rámutat ez a szolnokdobokai Sátoralja (eltűnt) községre vonatkozó vallatásból való részlet: „... ezen faluhelyet *eleven erdőből* irtották-e, vagy nem” [SzolnDobMon. VI, 76].

² A kefelevonati javításakor folytatólagos levéltári kutatásom eredményeképpen a Nyárádszentmártonról már 1772/1812-ből és 1798/1812-ből, Vadadról meg 1772/1812-ből előkerült a *Hoportyok* helynévként egy szántó- és kaszálóterület neveként [ENM. Hilibi Gál-gyűjt. Conscr.].

³ Vö. Bogáts Dénes, Háromszéki helynevek: Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. Sepsiszentgyörgy, 1929. 66

tagja nyilván a *hoporty* köznévi *haporty* alakváltozatának -s képzős formája. A szabédi *Hoportyok* közléséhez KRIZA JÁNOS hozzáfűzte a „dombos oldal“ megjelölést, s így ezt bátran olyan suvadásos, dombocskától felszabdalt hegyoldalra vonatkozó földrajzi névnek tekinthetjük, mint amelyeket az országszerte előforduló *Dombok* és *Halmok* helynévvel is jelölnek. A *Hoportak* ~ *Hoportyok* ~ *Hopirtyok* helynév jelentése is nagyjában ugyanaz, mint előbbi két, a mai köz- és irodalmi nyelv szokinségéhez tartozó köznévből alakult társáé.

Az 1754-ből idézett *Haparnyak* nemcsak nyiltabb magánhangzós állapottáért, hanem a *t* ~ *ty* képző helyén álló *ny* eleméért is érdekes. Ezt ugyan a rokonhelyi képződésű *ty* és *ny* ejtésbeli felcserélésével, vagy a tollbamondás után író vagy másoló forrás-szerkesztő, illetőleg forrás-felhasználó változtatásával is magyarázhatjuk, nem lehetetlen azonban egy más értelmezés sem. A szászszombori magyar népi nyelvben élhetett a *hoport* ~ *hopirty* mellett egy -*r*+*ny* képzővel alakult *hoporny, illetőleg egy belőle a-zással fejlődött *haparny tájszó is (ez a község éppen a középerdélyi a-zó terület-hez tartozik), de a három alak küzdelméből a XIX. század közepére a *Hoportak* : *Hopirtyok* helynév-adatban megőrzött alakváltozatok kerültek ki győztesen. Addig is tehát, amíg a *hoporny ~ *haparny tájszóra több köz- vagy legalább helynévi adat elő nem kerül, csak mint valószínűséget kell e két alakváltozatot nyilvántartanunk, a címszóbeli helynévnek a *hop* rokonságába való tartozását azonban kétségtelen ténynek tekinthetjük.

Holtyerág. A szolnokdobokai Vasasszentiván történeti helynévkincsében a következő, első pillanatra értelmetlennek látszó helynévadatokra bukkanunk: 1730: *Holtyerak*, 1757, 1864: *Holtyerág*, 1781: *Holtyerág* erdő [SzolnDobMon. VII, 72]. Mihelyt megláttam azonban az idézett forrásban az 1622-ből idézett „*Hollokerek* rét“ adatot, a helynév származása is megvilágosodott. Feltehető, hogy a helynév elalaktalanodása már magyar szájon megindult úgy, hogy az összetétel elhomályosultával a második nyíltszótagbeli magánhangzó kiesett, s így *Holkerek keletkezett. E helynévalakot a magyar lakosság természetesen leggyakrabban -*be*, illetőleg -*ben* ragos alakjában használta, és így nyilvánvalóan *Holkeregbe, illetőleg *Holkeregben hangalakkal ejtette. Ebből az értelmetlenné torzult alakból a XVIII. században már egyre kevesbedő magyar lakosság is elvonhatott egy *Holkereg tövet. Ez után a román lakosság ajkán ezen a jellegzetesen jésítő területen **Holk'ereg* > *Holtereg ~ *Holterag-gá alakult éppen úgy, mint ahogy az ugyane megyéből való, Szászszomborhoz közeleső Somkerék község nevének utótagja hasonló fejlődéssel ilyenformára változott; a szóbanforgó község nevét még az újabb román helységnévtárak is a nyilvánvalóan magyarból származó alakjában írják. Az idetartozó adatok ezek: 1808: *Szintyereág* [Lipszky, Rep.], 1831: *Szintyerág* [Consignatio Transilvaniae], 1839, 1877: *Sintyeragu*, *Szintyterag* [Lenk, Lexikon IV, 78], 1877: *Sintyereagu* ~ *Sinteragu* [Dvorzsák, MgHnt. 632], 1899: *Szintyerágu* [B. L., Az Erdélyirészek Helységnévtára], 1909, 1922: *Sintereag* [Moldován—Togan, Dictionarul. — Martinovici—Istrati: Dictionarul].

Az első, 1730-i okleveles adatból úgy látszik, hogy a vasasszentiváni magyarság a XVIII. század elején még visszakölcsönözte a román ajkán elváltozott jésült formát, s az addig használt *Holkerek meg a román *Holterag alakkeverésével *Holtyerák* formában használta. A későbbi román többségű, ma teljesen román faluban azonban hamarosan a román alakváltozat vált kizárólagossá; ezért találunk a későbbi okleveles adatok között mind román ajkán elváltozott formájú helynév-alakokat.

Ravaszklik. Alsófehér megyének valószínűleg még a középkorban eltűnt helyeégei között egyet 1439-ben így említene: „*Rawazlyk alio momine Hylie*“ [ICZKOVITS EMMA, Az erdélyi Fehér megye a középkorban: Település- és népi-ségtörténeti értekezések. 2. sz. Bp., 1939. 56]. A községnév másik alakját egyebek mellett egy 1323-i oklevél *Hylerteluke* adata őrizte meg [i. h.]. Ez alak előtagját ICZKOVITS a régiségből ismert *hillérkedik* 'ravaszkodik' szóból magyarázza, a *Ravaszklik* előtagjában pedig személynevet lát. Ha a helynév *Ravaszelke alakú lenne, csak ezt az értelmezést tarthatnók helyesnek, de így az erdélyi helynévkincs ismerete alapján inkább arra gondolhatunk, hogy itt az előtagban *ravasz* köznevünk a régiségben nagyon gyakori, ma azonban már kihalt 'róka' jelentésével szerepelhet. Nemcsak az erdélyi, de az egész magyar nyelvterületről számos *Ravaszklik* ~ *Rókaljuk* helynevet tudnék felsorolni a sok *Borzlik* ~ *Borzlyuk* adat mellett [vö. MNy. XXXV, 260, XXXVII, 31–2, XXXIX, 323–4, EM. 1942. 562]. A helynévadáskor szerepet játszó szemléletre gondolva, nehéz feltennünk, hogy egy *Ravasz* nevezetű birtokos települését li knak, azaz lyuknak nevezték volna el. Valószínűbb az, hogy a szemlélet egy rókaljukakkal tele helyből indult ki, s az eredetileg így alakult helynév vált a középkori *Hillértelke* név-párjává. Az előtag személynévi eredete ellen talán az is felhozható, hogy mivel a *lik* ~ *lyuk* ~ *juk* szónak a régiségben és a mai népnyelvben is van 'culus, anus; arschloch' jelentése is, az ilyen félreértésre okot adó személynévi helynév-alakulás még a középkor sokkal természetesebb, mindent nevéen nevező világában is meglehetősen valószínűtlen, míg a 'róka' jelentésű köznévvel való helynév-adás, egészen gyakori, szokásos szemlélet eredményének tartható.

Tyiszoris ~ **Tyiszorus.** A szolnokdobokai Nagydevecser történeti helynévadatai között 1807-ből ilyen helynévadatokra bukkantam: „*In gurá Tyiszorisuluj. In gura Tyiszorusuluj. Pe Tyiszorus*“ [ENMLT. Gr. Bánffy nemz. lt. Bánffy Gy. conscr.]. E helynevek kétségtelenül román szájról kerültek bele a tölem használt forrásba. Itt tehát egy magyar helyesírással lejegyzett román *T'isoris* ~ *T'isoruș* helynévről van szó.

E helynévalakok megfejtéséhez Nagydevecser történeti helynévkincséből a következő XVIII. századi adatokat jegyeztem ki: 1701: „az *Köszörüs* nevű Völgy felett való Erdő“. 1713: „az *Köszörüs*ben (szántó). a *Köszöruson*, a *Köszörüs* torokban (ua.). a *Köszörusön* fen a berczen“ (ua.) [i. h. Br. Wesselényi lt.] 1754: *Köszörüs* [Szoln. Dob. Mon. III, 309]. 1771: „Az *Küszürüs*ben. *Küszürüsön*“ [A dési ref. egyházközség lt. C 19/6]. 1778: *Köszörüs* (erdő) [ENMLT. Gr. Bánffy nemz. lt. Fasc. 15 No. 20]. — A magyar helynév keletkezési kora azonban jóval korábbra tehető. 1347-ből ugyanis ezeket az oklevele adatokat ismerjük: „... in silva in loco *Kuzureused* vocato / silva... in loco *Kuzurusedfey* vocato“ [AnjOkm. V, 138; idézi Kisdevecsernél Szoln. Dob. Mon. III, 299 is]. E két adat *Küszürüséd*(feji) ~ *Küszüreüséd*(feji) alakban olvasandó és így e helynév nyilván a *köszörü* ~ R., N, *küszürü* köznevünk és kihalt *séd* 'folyócska' szavunk összetétele révén keletkezett. A *Küszürüséd* olyantéle kisebb folyóvízre, később esetleg csak időszakos vízfolyásra vonatkozhatott, mint az újabbkori erdélyi helynévkincséből több helyről is ismert *Köszörü(s)-patak(a)* ~ *Küszürü(s)patak(a)* vagy *Köszörüs* ~ *Küszürüs* helynév. Az ilyen vízfolyásokban a hegyipatakoktól lehordott kőanyagból a lakosság sok *köszörükő* nek alkalmas kődarabot szedhetett. A helynévadás tehát ebből a szemléleti alaptól indulhatott ki.

Az előbb idézett román adatok közül a *Gura Tyiszorisuluj* ~ *Tyiszorusuluj* (c: *Gura T'isorisuluj* ~ *T'isorușuluj*) az 1713-ból fennebb idézett magyar *Köszörüstörök* (c: *Küszürüstörök*), a *Tyiszorus* (c: *T'isoruș*) pedig természetesen az 1701-től ismert *Köszörüs* (c: *Küszürüs*) román szájra át-

került alakja lehet. Minthogy az 1347-i és az 1771-ből való adatok tanúsága szerint a magyar népnyelvben az itt vizsgált helynév kétségtelenül *Küszürüs* alakban élhetett, a többi, XVIII. századi forrásokból idézett *Köszörüs* alak csak az egyes források leíróinak irodalmiaskodó helyesírása révén kerülhetett be a tölem használt forrásokba. Erre mutat a román *i*-s és *u*-s hanghelyettesítéssel alak. Az eredetileg románba átkerült alak alighanem **T'isiriš* lehetett és csak a román birtokos alak (*T'isirišului*) mélyhangú magánhangzóinak visszaható hasonítására keletkezhetett a *T'isoruș* és hasontalanulással a **T'isiriš* > *T'isoriš* alak. Lehetséges azonban az is, hogy már az első román alak is *T'isoriš* ~ *T'isoruș* volt, mert a magyarból románba átkölcsonyított helynévalakokban a románból hiányzó labialis *ü* helyén nemcsak *ü : i*, hanem *ü : u*, sőt *ü : o* hanghelyettesítés is megfigyelhető [vö. MNy. XXXIX, 241-2, Melich-Emlékkönyv 371, EM. 1944. 494, 1945. 266, 119, 271]. A szókezdő magyar *k*-nak magas magánhangzók előtt való jésülése az erdélyi román népnyelvben egészen általános jelenség [l. részben az imént id. helyeken és itt a Holtyerág címszót].

Veszekedő erdő. CSÜRY BALINT MNy XXX, 311 a *Villongó*, magam meg a *Virgó* helynévről mutattam ki, hogy pereskedés emlékét őrzi [MNy. XXXV, 50-1, EM. 1942. 560-2]. Ugyanakkor említettük mindketten a *Peres*, illetőleg *Pereshíd*, *Perestere* s a hasonló helyneveket mint olyanokat, amelyek esetében a névadás az előbbiekkal együtt kétségtelenül az *e* helyek birtoklása körül keletkezett egyéni vagy közösségi perlekedésekből, civakodásokból, sőt verekedésből indult ki.

Az ilyen szemléleti alapon keletkezett helynevek sorát szaporítja a címszövegi név is. Ehhez az adathoz akkor jutottam, mikor 1940 nyarán a budapesti Pázmány Péter-tudományegyetem Magyarságtudományi Intézetének megbízásából a veszprémmegyei Szentgál községben gyűjtő Lőrincze Lajos helynévanyagát a helyszínen áttanulmányoztam s vele a gyűjtés kiegészítését, feldolgozását megbeszéltem. Ekkor olvastam és jegyeztem ki kéziratosságot közül szíves engedélyével az 1641-ből való következő adatot: „... az *veszekedő erdeőt* és füvet egy aránt élhessék“ [„Szent Gál és a Horvát familia a Kabi erdő irant magok közt tett compromissuma“ a szentgáli ref. egyház lt.-ban]. Bár ebben az adatban a *veszekedő erdő* jelzős kapcsolatot még nem lehet kétségtelenül tulajdonnévi szerepben használt helyjelölő névnek tekinteni, jó számon tartani mint olyat, amellyel a magyar nyelvterület valamely pontján ilyen szerepben még találkozhatunk.¹

Mézmár : Mészvár. Az EM. 1945. 267. lapján a kolozsmegyei Nyárszó helynevei közül egy 1941-ben lejegyzett *Mézmár* alakú helynévvel foglalkozva, úgy vélekedtem, hogy ennek előtagja *méz* 'honig' köznevünkkel azonos. Mint ÁRVAY JÓZSEF szíves levélbeli figyelmeztetése révén látom, sajnálatosan elkerülte figyelmemet az, hogy *e* helynévre már 1681-ből van adatunk ilyen alakban. „*mész mál* alatt“ (szántó) [KszgHn. 120]. Természetesen ez adat világánál tévesnek bizonyul a *Mézmár* előtagjáról adott magyarázatom, hisz *e* mai nyárszói helynévben nem *méz* 'honig' hanem *mész* 'kalk' köznevünk lappang. Egy 'Mészoldal' jelentésű *Mésmál* helynévből a *mál* > *már* változás után az eredeti értelmet elrontó népetimológiával keletkezhetett a mai

¹ Itt jegyzem meg, hogy ugyancsak Lőrincze szíves közléséből tudom, hogy Szentgálon is él a *virog* ~ *virrog* ige az ilyenféle mondatokban: „Nagy *virgában* vannak,“ azaz nagyon sokat pörösködnek, veszekednek. Ez az adat a Székelyföldön kívüli területekről ismert, mindössze két *virrog* adat mellett a harmadik.

Mézmár. A meszes talajú, mész-, gipsz- és alabástrom-bányákban bővelkedő Kalotaszegen a *mész* taggal alakult helynevek nagyon gyakoriak [I. i. h. Mutató]. Nyárszón is egy ilyen meszes hegyet neveztek eredetileg *Mézmál*-nak, azaz 'Mészoldal'-nak, s ebből keletkezett a mai *Mézmár* helynév-alak.

Kopjafás-zászlós temetkezés a kalotaszegi Zsobokon. Egy népszerűsítő cikkben a kopjás-zászlós temetkezésről írva, néhány ismeretlen adatot soroltam fel a szolnokdobokai Domokos és Magyarláros, valamint Kalotaszeg temetkezési szokásaiból [A kopjás temetkezés késői emlékei: Pásztortűz XXIV (1938), 529–32]. A kalotaszegi Bábonyról közzétett dolgozatomban nemcsak leírtam a *lobogó*-, illetőleg *zászló*-állítás itt dívó formáját, hanem közltem róla két képet is [Bábony története és települése: EM. 1939. 154–5. és ETF. 104. sz. 30–1]. Legutóbb, 1946 pünkösdjén a kalotaszegi Zsobok temetője mellett vezetett el annak a kiránduló-társaságnak az útja, amelynek magam is tagja voltam. Mind a régebbi, mind pedig az új temető-részben számos kopjafát láttam: a régebbiek egyszerűbbek voltak, az újabbak között azonban az egyszerű, régi ereszes sírkövek formáit őrzők mellett voltak szépen tulipán- és csillagszerűen faragott kopjafák is. Három, egészen friss síron olyan zászló-szerű alkotmányt láttam, mint amelyet bábonyi tanulmányom 67. képen is megfigyelhetünk [i. h. 177 és 63]. A zászlók váza is ugyanolyan [alakú alkotmány volt, mint a hivatkozott bábonyi képen látható; díszítésül erre is szőr (gyapjú)-kendőt feszítettek ki. A kendők mindannyia sűrűn át volt lyuggatva, mint mondták, azért, hogy így használhatatlanná téve, óvják a sír-fosztogatástól sem tartózkodó tolvajoktól. Az átlós lécdarabbal megerősített [alakú váz abban különbözött a bábonyiaktól, hogy a felső vízszintes lécre diszül egymástól egyenlő távolságra három, fából kifaragott és festett tulipán-virágot szegeztek. Kérdezősködésemre azt az érdekes felvilágosítást kaptam, hogy a zászló-állítás Zsobokon csak a gyermekeknek jár ki. Valóban az ott akkor látott ilyen zászlós sírok mindenike gyermek-sír volt.

Az eddig ismert kopjafás-zászlós temetkezési adatokból úgy látszik, hogy ez ősi szokásunk emléke nagyon sok, különböző fokokon megrekedt, illetőleg újabb fejleménynek tekinthető vonásokkal bővült változatban él. Erdélyi néprajzi feladataink között érdekességben nem volna utolsó e változatok minél teljesebb felkutatása és ismertetése. A kopjafa-típusok rajzban való összegyűjtésével DEBRECZENI LÁSZLÓ e temetkezés-formánk tárgyi emlékeinek rögzítéséhez már egész Erdélyre kiterjedőleg hozzákezdett, sajnos azonban, a háború vihara őt is elsodorta, s ki tudja, folytathatja-e majd az elkezdett munkát. A temetkezés tárgyi emlékei mellett azonban természetesen különleges gondot kell fordítani e szokásunk szellemi hagyomány-vonásainak legkisebb alakulására, változására is. Ez a most növekedő erdélyi néprajzom nemzedék halaszthatatlanul elvégzendő feladata.

Darvadoz. E rovatnak egyik előbbi cikkében GUNDA BÉLA a címbeli ige jelentésével foglalkozva, néhány régebbi és újabb irodalmi adatra hívja fel a figyelmet. A rovat már teljesen be volt tördelve, mikor JÉKELY ZOLTÁNNAK »A halászkok és a halál« című művében egyebek mellett a következő mondatban olvastam a szóban forgó igét: „Milyen megadóan csendes, tettek nélkül *darvadozó* ember volnék, ha nem lennének álmaim“ [i. m. 27]. — Mint egy erdélyi származású író *darvadoz*-adata megérdemli ez is a számontartást. Megjegyzendő, hogy ez az ige JÉKELY nyelvébe csak irodalmi olvasmányai-ból kerülhetett bele, mert az erdélyi nép- és köznyelv nem ismeri.